

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 51
Godina XXVI
Maj, 2021.
[str. 103-120]

© Monos 2021

ZAVIČAJ

O nekim novim i neobjavljenim arheološkim nalazima s užeg područja Gračanice

Edin Šaković

Članak donosi podatke o novim i neobjavljenim arheološkim nalazima koji potječu s užeg područja Gračanice, a sačuvani su u fundusu Zavičajne muzejske zbirke ili su u skorijem vremenu pronađeni. U mahali Riječka 1976. otkriveni su tragovi radionice za proizvodnju keramike, od koje je sačuvano par trokrakih podmetača, na osnovu kojih se nalaz datira u antičko doba. Na području Vuknića, pored istraženog prahistorijskog gradinskog naselja, zabilježeni su slučajni nalazi fibula, koplja, dijelova starog oružja, te jednog rimskog novčića, najvjerovatnije onoga koji se danas nalazi u Zavičajnoj muzejskoj zbirci (novčić cara Maksencija s početka IV. stoljeća). Na lokalitetu Grič su nađeni fragmenti keramike iz ranog i kasnog srednjeg vijeka, te granariji za skladištenje žitarica. Na lokalitetu Hurije, na kome se nalaze ostaci starog greblja i brojne druge starine, pronađen je jedan zemljani bardak iz osmanskog doba. Na obližnjem uzvišenju Straževac pronađeni su ulomci prahistorijske keramike, kućni lijep i kremenice. Na lokalitetu Bašča u mahali Drafnići prikupljena je veća količina keramike iz osmanskog doba, kao i dijelovi nakita. U istoj mahali su na više mjesta iskopane glinene vodovodne cijevi (ostaci starih vodovoda). Zabilježeno je i više arheoloških tragova na području čaršije, odnosno najužeg centra Gračanice. U članku se, također, objavljuju osnovni podaci o nekoliko nalaza iz razdoblja srednjeg vijeka, prvenstveno o ostacima oklopa, te oružja i oruđa. Iako se radi o slučajnim nalazima, za koje često nedostaju detaljniji i pouzdaniji podaci, oni ipak ukazuju na iznimno bogatu arheološku sliku užeg područja današnje Gračanice, svjedočeći o dugom kontinuitetu nastanjenosti.

Ključne riječi: Gračanica; grad; naselje; arheološka nalazišta; slučajni nalazi; Zavičajna muzejska zbirka; prahistorija, antika, srednji vijek, osmansko doba.

Područje na kome se razvilo naselje Gračanica bilo je nastanjeno još od najstarijih vremena. To svjedoče brojni arheološki tragovi, uključujući i nekoliko djelomično istraženih i u stručnoj literaturi evidentiranih arheoloških nalazišta. Nalazište Korića Han, na brežuljku Čolakovo brdo, na južnoj periferiji grada, bilo je naseljeno od srednjeg neolita pa do ranog brončanog doba. Iz kasnog brončanog doba potječe gradinsko naselje Vuknić, koje je bilo naseljeno i u mlađem željeznom dobu. Razdoblju kasnog brončanog doba pripada i ostava brončanih predmeta nađena u klisuri Sklop, u Pašalićima, a najvjerovatnije i prahistorijska gradina Gučica (Bučica).¹ Konstatirani su i nalazi iz ranoga srednjeg vijeka, kao i kasnijih razdoblja.² Sve to svjedoči da su veoma povoljni prirodni uvjeti i geografski položaj gračaničke kotline privlačili ljude od najstarijih vremena. Nažalost, intenzivna urbanizacija u kasnijim razdobljima, a osobito u savremeno doba, u nepovrat je brisala tragove ranijih naseljavanja. Ipak, ponešto je ostajalo sačuvano ili zabilježeno. U ovome članku osvrnut ćemo se na neke nove i manje poznate arheološke

nalaze s užeg područja grada. Najveći broj nalaza koje spominjemo danas se čuvaju u Zavičajnoj muzejskoj zbirci Gračanica.³

NALAZ KERAMIKE U RIJEČKOJ

Prema podacima iz ostavštine Branka Vajića, u dvorištu porodične kuće Habula u mahali Riječka (u današnjoj istoimenoj ulici, pored Sokoluše), Smajo Habul i Mustafa Tufegdžić su, 1974. godine, kopajući bunar na dubini između 1 i 2 m otkrili jamu polukružnog oblika s obiljem keramike, uključujući veći broj "trokrakih podmetača". Žureći da posao okončaju prije mraka, jamu su zatrpali, uzevši desetak tih tronožaca za uspomenu. Dva primjerka su data na uvid Milici Korosić iz Muzeja istočne Bosne u Tuzli, a o nalazu je, prema Vajićevim zabilješkama, konsultovan i dr. Milutin Garašanin s Univerziteta u Beogradu. Okvirna datacija je bila – rimsko doba.⁴ Milica Kosorić je 29. 06. 1975. na lokalitetu izvela zaštitno iskopavanje, gdje je na dubini od oko 1,10 m otkrila dio kalote od peći, izdubljene u ilovači, sa dnom na dubini na oko 1,5 m. Oko peći je nađen keramički materijal, "od koga su neki

1 *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom II, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1988., br. 07.5, 07.34, 07.62 i 07.89 (103-109); Milica Kosorić, *Praistorijska naselja na području Spreče*; Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XIII, 1980., 103-109; Edin Šaković, *Praistorijska gradina Bučica iznad Gračanice*, Gračanički glasnik, XVI/31, 2011., 30-36.

2 Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i Revoluciji*, Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988., 20 (podaci prema istraživanjima i usmenim saopćenjima Branka Vajića i Rusmira Djedovića); Salih Kulenović, *Gračanica i okolina: antropogeografske i etnološke odlike*, Tuzla: Muzej istočne Bosne, Gračanica: Grin, 1994., 98.

3 Zavičajna muzejska zbirka Gračanica je službeno osnovana 1975. godine, kao Zbirka zavičaja. Formirao ju je Branko Vajić (1919. - 1989.), prosvjetni radnik u penziji i arheolog amater, koji je zbirku vodio sve do smrti. Zbirka je nastala objedinjavanjem predmeta iz muzejskih zbirki gračaničke Gimnazije i Osnovne škole "Mitar Trifunović Učo", te obogaćena muzejskim materijalom kojeg je Vajić više godina sakupljao. Zbirci je 1978. - 1979. dodijeljena jedna prostorija u novoizgrađenom Domu kulture. Vajićeva inicijativa da Zbirka preraste u zavičajni muzej nikada nije realizirana. Tokom rata 1992. - 1995. prostorija Zbirke je pretvorena u priručni magacin, što je ostala i kasnije. Vjerovatno je dio prikupljene muzejske građe tokom rata nestao. U međuvremenu su izgubljene i evidencije (knjige inventara), koje su postojale i za spomenute školske zbirke, kao i za Zbirku zavičaja (na nekim predmetima nalazimo i po tri inventarske oznake). Tokom proljeća 2008. godine autor ovog članka je izvršio novi popis građe i nanovo sačinio inventarsku knjigu, koja je desetak godina kasnije revidirana, ali su podaci za mnoge predmete ostali nepoznati, nesigurni ili nepotpuni. Veći dio arheološkog materijala nije prije ni bio inventarisan (u najboljem slučaju bio je grubo razvrstan i spremljen u vrećice ili kutije, s kraćom bilješkom o mjestu nalaza i porijeklu).

4 "Tragovima prošlosti: Tražeći vodu otkrili ostavu grnčarije i vodovodne cijevi nepoznate starosti", rukopis Branka Vajića, dokumentacija Zavičajne muzejske zbirke.

fragmenti zagledisani”. Kosorić je tada zaključila da nalaz “verovatno... potiče iz turskog perioda”.⁵ Međutim, u izvještaju uopće ne spominje keramičke tronošce, niti raniji slučajni nalaz. Spomenuti trokraki podmetači (tronošci) se ipak javljaju u kontekstu keramičkih nalaza iz antičkog doba, tako da je i spomenuti ostatak vjerovatno rimske grnčarske radionice. U arheološkoj zbirci Zavičajnog muzeja Travnik čuvaju se primjerci veoma sličnih tronožaca, koji su datirani u rimsko doba, odnosno antički period. U Zavičajnoj muzejskoj zbirci Gračanica sačuvan je jedan primjerak (sl. 1).⁶

NALAZI SA VUKNIĆA

Lokalitet Vuknić u arheološkoj literaturi je evidentiran kao gradinsko naselje iz kasnog brončanog i mlađeg željeznog doba,⁷ na osnovu iskopavanja koja je u ljeto 1974. godine vršila Milica Kosorić. Međutim, slučajni nalazi na Vukniću prethodno su bili znatno bogatiji: prema Branku Vajiću, tu su nađeni “predmeti iz neolita, fibule od bronz, koplje od željeza, rimski novčić Konstantina iz IV vijeka n.e. kao i dijelovi oružja iz turskog doba”.⁸ U objavljenim rezultatima iskopavanja na Vukniću, Kosorić uopće ne spominje ove prethodne nalaze. Istina, ustaljena je praksa među arheolozima da ignoriraju ono što je nađeno “izvan konteksta”, a i probna iskopavanja na Vukniću su vršena u okviru naučnog projekta usmjerenog na istraživanje prahistorijskih naselja. Prema raspoloživoj dokumentaciji, na najvišem platou uzvišenja, mjestu okruženom suhozidom (unutarnji prostor prahistorijske gradine) postavljeno je pet sonde – ali, s obzirom da su na lokalitetu

Vuknića postojali ostaci rovova iz Drugog svjetskog rata, prethodno je izvršen pregled terena metal-detektorom: svako mjesto na kome se očitavalo prisustvo metala u zemlji nije istraživano, uslijed straha od neeksplodiranih ubojitih sredstava.⁹ Jedna probna sonda je postavljena i na donji, širi plato Vuknića, ali nije dala rezultate.

Nije poznato šta se zbilo s nalazima koje Vajić spominje – naime, fibulama, kopljem i novčićem. Nikakve fibule u zatečenom materijalu Zbirke zavičaja nisu pronađene. Postojala su tri koplja (bez sigurnih podataka o mjestu i okolnostima nalaza), od kojih je jedno možda pronađeno na Vukniću. Također, u zbirci je zatečena jedna cijev od duge puške (šišane), te ukrašeni bakarni okovi sa kundaka male puške, pa možda se tu radi o spomenutim dijelovima oružja. Što se, pak, novčića tiče – mišljenja smo da se zapravo radi o primjerku rimskog novca o kome ćemo nekoliko rečenica u nastavku kazati.

NOVČIĆ CARA MAKSENCIJA

Novčić je sačuvan u fondu Zavičajne muzejske zbirke u Gračanici, bez detaljnijih podataka o okolnostima nalaza. Sigurno je samo da potječe s područja Gračanice. Vjerovatno se radi o spomenutom novčiću pronađenom na prostoru Vuknića, kojeg Vajić spominje kao novčić cara Konstantina. Iako je prilično oštećen, vidljiva je likovna predstava i dio natpisa, tako da se mogao identificirati: radi se, naime, o primjerku kovanog novca Konstantinovog savremenika i suparnika, cara Maksencija (307. - 312.). U aversu: carev portret s natpisom: IMP C MAXENTIVS AVG; u reversu: prikaz boginje Rome

5 Zaštitno iskopavanje u Gračanici - radovi obavljani 29. VI 1975. u toku radova na istraživanju lok. Korića Han, izvještaj; u potpisu: dr. Milica Kosorić (fotokopija u dokumentaciji Zavičajne muzejske zbirke).

6 Zavičajna muzejska zbirka Gračanica, inv. br. A-082.

7 Arheološki leksikon BiH, II, 07.89; M. Kosorić, *Prahistorijska naselja*, 109.

8 Članak “Gračanica: Nova arheološka nalazišta”, dokumentacija Zavičajne muzejske zbirke Gračanica.

9 Sondažni - probni radovi na lok. Vuknić u Gračanici, izvještaj; *Dnevnik radova na istraživanju lokaliteta Vuknić u Gračanici - radovi u okviru radova na arheološkim istraživanjima dela Spreče*, juli 1974. (fotokopije u dokumentaciji Zavičajne muzejske zbirke).

u hramu, te natpis: CEONSERV VRB. SVAE (sl. 2).

NALAZI SA GRIČA

Grič je naziv brda (tt 278) koje se uzdiže zapadno od centra Gračanice, iznad mahale Čiriš. Znatan njegov dio je kamenit (odakle i naziv). Najviša tačka je dosta širok plato (danas njiva), koji se još koncem XIX. stoljeća spominje pod nazivom Igrišta. Na području Griča i na padinama brda u periodu od 1978. do 1980. prikupljeno je više ulomaka srednjovjekovne keramike, otkrivene prilikom poljoprivrednih ili zemljanih radova. Nekoliko prikupljenih fragmenata s valovitim češljastim ornamentom pripada keramici koja se datira u razdoblje od IX. do XII. stoljeća, dok su ostali primjerci mlađi (od XIII. do XV. stoljeća). Nalazi se danas čuvaju u Zavičajnoj muzejskoj zbirci.¹⁰ Branko Vajić je za nalazište pokušao zainteresirati i dr. Irmu Čremošnik iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu, inače stručnjaka za rani srednji vijek, koja je u dva navrata posjetila Gračanicu (u septembru 1979. i junu 1981. godine), pregledavši prikupljeni materijal i odredivši okvirnu dataciju.¹¹

Na lokalitetu Igrišta, na prisojnoj padini u pravcu Vina i Šabuše, postojale su i neobične jame izdubljene u krečnjačkom tlu. Vajić je obišao i opisao jednu takvu jamu, čiji su otvor u igri otkrila djeca: prema njegovim zabilješkama, "oblika je amfore", dubine oko 150, a

širine oko 100 cm (u najširem dijelu), dok su joj zidovi bili "veoma uglačani". Širina otvora pri vrhu je bila oko 40 cm. Vlasnik njive mu je rekao da u produžetku ima još takvih jama, u koje prilikom oranja propadne noga.¹² Rusmir Djedović je koju godinu kasnije također obišao lokalitet i vidio navedene jame, s vrlo tijesnim otvorima.¹³ Te jame su očigledno granariji u kojima su skladištene žitarice. Slični nalazi su ustanovljeni na više mjesta u Bosni, npr. u Detlaku kod Dervente,¹⁴ Podastinju kod Kiseljaka,¹⁵ Donjim Mujdžićima kod Šipova,¹⁶ Donjim Smrtićima kod Prnjavora¹⁷ i dr. Obično se datiraju na prijelaz iz kasne antike u rani srednji vijek. Danas se te jame ne uočavaju na lokalitetu Griča (navodno su u međuvremenu zasute zemljom, kako bi se olakšala obrada njive).

Inače, nalaza keramike koja bi se mogla svrstati u kasni srednji vijek (ili početak osmanskog razdoblja) bilo je i u mahali Čiriš, podno Griča, kao i niže, prema Sokoluši – uočeno prilikom izgradnje zgrade policije (1970-tih), te prilikom izgradnje novog kompleksa šarene džamije (1990. - 1991.), dvjestotinjak metara nizvodno.¹⁸

KERAMIČKA POSUDA SA HURIJAMA

Hurijama se naziva brdsko područje i veći kompleks zemljišta istočno od Gračanice, iznad mahala Potok i Stubo. Na širem području Hurija postoje brojne starine. Na lokalitetu Šehiti nalaze se ostaci starog me-

10 Zavičajna muzejska zbirka Gračanica, inv. br. A-016. Fragmente su pronašli Amir Čajić i Branko Vajić.

11 Prema zabilješkama Branka Vajića, dokumentacija Zavičajne muzejske zbirke. Vajić je pokušavao organizirati iskopavanja na samom lokalitetu, ali kako se vidi iz sačuvane korespondencije, do toga nije došlo zbog nedostatka finansijskih sredstava.

12 Koncept pisma Branka Vajića adresiranog na dr. Irmu Čremošnik u Sarajevu, dokumentacija Zavičajne muzejske zbirke Gračanica.

13 Prema usmenom saopćenju autoru.

14 *Hambarine kod Detlaka*, Glasnik Zemaljskog muzeja, IV/3, 1892., 243-244.

15 Mihovil Mandić, *Starine kod Fojničkog kiseljaka*, Glasnik Zemaljskog muzeja, XXXVII, 1925., 62-63.

16 Dimitrije Sergejevski, *Kasno-antički spomenici iz okolice Jajca*, Glasnik Zemaljskog muzeja, L, 1938., 59-60)

17 Arheološki leksikon BiH, II, 03.111.

18 Rusmir Djedović, *Mejdan Džedid* (Šarena) džamija u Gračanici, Gračanički glasnik, I/1, 1996., 45.

zarja, rasuti s obje strane ceste, inače poznato kultno mjesto. Tu su, po predanju, pokopani izginuli svatovi.¹⁹ Arhaični izgled i forma jednog od sačuvanih nišana upućuju na početke osmanske vlasti. Na Hurijama je bilo i staro dovište.²⁰ Nedaleko je i mezarje Džamište, u kome se prema narodnom predanju nalazila neka stara džamija, koja je propala u zemlju.²¹ Narodna predaja također kaže da se na prostoru Hurija, iznad Drame, nalazio stari rudnik.²² Po usmenim saopćenjima, prilikom obrade zemlje na više mjesta su zapaženi ulomci keramike. Sve to ukazuje da je na Hurijama u prošlosti postojalo naselje, možda jedna od perifernih mahala Gračanice iz ranijeg razdoblja osmanske uprave.²³

Na Hurijama je oko 1980. godine pronađena i jedna manja zemljana posuda – bardak. Posadu je pronašao Hilmija Kamarić iz Gračanice, poklonivši je Branku Vajiću, odnosno Zbirci zavičaja.²⁴ Posuda je nevelika, fine izrade, sive boje, s urezanim ornamentima. Oštećena je – s odlomljenim nosićem i oštećenim grlom. Potječe iz osmanskog doba (vjerovatno starijeg razdoblja), a s obzirom na veličinu, služila je za čuvanje ulja ili neke vrijednije tečnosti (sl. 3).

PAHISTORIJSKI NALAZI SA STRAŽEVCA

Straževac (tt 338) je široko uzvišenje koje se nastavlja na Hurije i pruža u pravcu Sprečkoga polja, uzdižući se iznad Drame i dijela Pribave. Uzvišenje sa prostranim platoom dominira znatnim dijelom Sprečkoga polja: s njega se pruža pogled od Miričine na istoku, pa sve do klisure pred Dobojem na zapadu. Padine brda su prilično strme i obrasle šumom – izuzev na sjevernoj strani, na prijevodu prema Hurijama. Na vrhu je poširok plato, zaravnjen i blago nakošen prema padinama, na kome su obradiva zemlja i voćnjaci. Prije četrdesetak godina tu je sagrađen repetitor, a u novije vrijeme još dva; također je sagrađeno i nekoliko vikendica. U neposrednoj blizini starog repetitora Branko Vajić je pronašao više ulomaka atipične prahistorijske keramike, te nekoliko grumenova kućnog lijepa.²⁵ Autor ovog članka je u neposrednoj blizini na oranicama pronašao još nekoliko fragmenata keramike, kao i manji broj kremenica. Keramika je po načinu izrade prahistorijska, iako bliže neodrediva. S obzirom da nisu uočeni nikakvi fortifikacijski elementi, naselje bi se možda moglo datirati na prijelaz iz neolita u eneolitsko doba.

19 Osman Delić, O kulturnim mjestima na području opštine Gračanica, Gračanički glasnik, I/1, 1996., 17-18.

20 Prema kazivanju Halila Čubrilovića iz Gračanice (1890. - 1990.), zabilježenom 1988. godine (Rusmir Djeđević, *Nekoliko kazivanja o prošlosti Gračanice*, Gračanički glasnik, XXIII/46, 2018., 89).

21 *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline (Prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije Ibrahim ef. Mehinagića iz 1967. godine)*, priredio: Rusmir Djeđević, Gračanički glasnik, XIII/25, 2008., 74-75 i nap. 20.

22 To stoji i u nekim bilješkama Branka Vajića, koji navodi da je na Hurijama bilo i nalaza troske od taljenja željezne rudače.

23 Na dugotrajnu naseljenost ovog područja upućuje i toponim Bakići, kako se naziva kompleks zemljišta sjeverno od Hurija, u pravcu Drafnića. Još 1548. godine u Gračanici se spominje rod Bakića (Mahmud sin Bakića). Navedeni gračanički Bakići su vjerovatno pripadali populaciji Vlaha, koji su se, u okviru osmanske politike kolonizacije, u znatnome broju naselili i na prostoru Gračanice. Moguće da se radi o ogranku poznatog vlašskog roda Bakića, čiji su pojedini članovi imali zapaženu ulogu u ratovima Osmanlija i Habsburgovaca tokom XVI. stoljeća. U Fojničkom grbovniku postoji i grb Bakića, što govori o ugledu tog roda u navedenom periodu, a ima i dosta toponima i ojkona izvedenih od ovog prezimena.

24 Danas se čuva u Zavičajnoj muzejskoj zbirci, inv. br. A-050.

25 Zavičajna muzejska zbirka Gračanica, inv. br. A-012 i A-013.

LOKALITET BAŠČA, DRAFNIĆI

Na sjevernom kraju mahale Drafnići, blizu izvora Kamenita voda, prostire se oranica zvana Bašča, sa koje je u posljednjih par godina prikupljena veća količina keramike i drugih nalaza, otkrivenih obradom zemlje (sl. 4). Materijal je tokom 2018. i 2019. godine prikupio i u Zavičajnu muzejsku zbirku donio Ševal Odošić, student historije – sada postdiplomac (zemljište je u vlasništvu njegove porodice). Pronađena keramika se može podijeliti u više skupina: keramika grube izrade bez ornamenata, ornamentirana keramika finije izrade sive do tamnosive boje (nalik na kasnosrednjovjekovnu keramiku), te kvalitetno rađena osmanska keramika crvenkaste boje, s glazurom i bez glazure.²⁶ Od ostalih nalaza izdvaja se keramička lula mediteranskog tipa, široke čašice s naglašenim, reljefno izvedenim rubom, te više fragmenata lula,²⁷ a također i fragmenti staklenih narukvica – dva fragmenta narukvice izrađene od stakla plave boje, te jedan od tamnijeg, premazanog stakla (sl. 5).²⁸

Broj i koncentracija nalaza pokazuje da je lokalitet Bašča u prošlosti bio naseljen vjerovatno duži vremenski period. Međutim, još koncem osmanske i početkom austrougarske uprave to je bila krajnja periferija Drafnića i same Gračanice; neposredno uz lokalitet, kako se to vidi na austrougarskom katastarskom planu iz 1883. - 1886. godine, ucrtana je jedna kuća. Nedaleko, u haremu koji i danas postoji (danas je to aktivno mezarje), stajala je stara Drapnić džamija, koja je početkom XX. stoljeća premještena bliže glavnoj cesti, ispod lokaliteta Motka. Narodno

predanje, međutim, tvrdi da je od Kamenite vode, dalje na sjever, prema Bijelim poljima i Pištanima, nekada davno stajalo naselje, dok je na zemljištu zvanom Bara (preko puta Bašče) bila čaršija, pijaca i konak, sa drvenom sahat-kulom.²⁹ Današnji Drafnići su se, inače, starinom dijelili na tri zasebne mahale – Drapniće, Gojsaliće i Trepaniće. Rodovski nazivi ovih mahala zaista upućuju na veliku starost tog dijela Gračanice.

STARI VODOVODI NA DRAFNIĆIMA

U maju 2020. godine prilikom izvođenja zemljanih radova u mahali Drafnići, neposredno uz cestu između džamije i društvenog doma, otkriveni su glineni čunkovi (tomluci) – stare vodovodne cijevi (sl. 6). Nekoliko čunkova sačuvali su Muhamed i Omer Helić, koji su po jedan primjerak poklonili za Zavičajnu muzejsku zbirku. Spomenuti čunkovi su izrađeni od kvalitetne pečene gline crvenkaste boje. U dobrom su stanju, a na dnu i spojkama uočava se sediment kamenca, nastao dugotrajnim tokom vode (sl. 7). Po svojoj prilici, radi se o ostacima starog vodovoda iz osmanskog doba, koji je sa izvorišta iznad Drafnića vodio do česme u blizini Gojsaličke (danas Drafničke) džamije.

U svojoj monografiji o Drafničkoj džamiji, Omer Helić navodi da je vodovod na česmu Mahala, preko puta džamije, doveden iz njive Dolovi (u posjedu Dervišefendića); također spominje još dva vodovoda – onaj koji je vodio sa izvorišta na njivi Bašča (u posjedu Helića), drvenim čunkovima, te vodovod sa izvora Bubanji, u dvorištu stare kuće Hilmije

26 Nalazi evidentirani pod inv. br. A-140, A-141, A-142 i A-143.

27 Zavičajna muzejska zbirka Gračanica, inv. br. A-147 i A-148.

28 Zavičajna muzejska zbirka Gračanica, inv. br. A-149.

29 Predanje je od Hilmije Ahmetagića (1919. - 1996.) zabilježio Rusmir Djedović. Kazivač je predanje čuo još kao dječak, od stare hadžinice Omerbegoviće koja je upamtila i "turski vakat". Stari konak (sjedište vlasti) na njivi Bara spominje i Osman Karahasanović (1915. - 2001.), u kazivanju kojeg je 1972. godine zabilježio Kemal Osmanbegović (R. Djedović, *Nekoliko kazivanja o prošlosti Gračanice*, 90). Slične priče su se mogle čuti od još nekoliko starijih stanovnika mahale Drafnići.

Ahmetagića, ispod kojeg su također pronađeni glineni čunkovi.³⁰ Helić pretpostavlja da je voda tekla do Pervane džamije u Trepanićima i starog konaka (sjedišta gračaničkog kadije), koji je bio u neposrednoj blizini.³¹

No, sigurno je bilo i drugih vodovoda koji su s područja Drafnica, koristeći brojnost i izdašnost izvora, te njihovu nadmorsku visinu i prirodni pad, vodili prema nižim dijelovima grada, odnosno sve do čaršije.

Sredinom 1970-tih godina, na lokalitetu Borik (na području Gučice) uočeno je da na površinu zemlje izbijala voda. Vlasnici nekoliko okolnih kuća, do kojih nije stizala gradska vodovodna mreža, na tom su mjestu počeli kopati, u namjeri da izvorište kaptiraju i iskoriste za potrebe vlastitih domaćinstava. Na oko 2 m dubine naišli su na masivne glinene čunkove kojima je voda proticala – jedan od njih je bio začepljen, zbog čega je voda izbijala na površinu. Ove podatke bilježi Branko Vajić.³² Ne zna se pouzdano odakle je i kuda ovaj vodovod tekao. Hafiz Ibrahim Mehinagić spominje vodovod sagrađen vasiyetom (oporukom) Hadži Rašidage Rešidbegovića, koji je sa Drafnica drvenim čunkovima dovodio pitku vodu u dvorište Osman-kapetanove medrese.³³ Po Osmanu Deliću, taj vodovod je tekao glinenim čunkovima, i to od izvora Derva.³⁴

ARHEOLOŠKI TRAGOVIMA PODRUČJU ČARŠIJE

Gračanička čaršija, kao najuži centar grada, od davnina je središte privrednog, društvenog i javnog života Gračanice, ali i prostor intenzivnih graditeljskih intervencija, koje su

uništavale i brisale starije ostatke. Zanimljivo je, ipak, da su i na tom prostoru ustanovljeni neki arheološki tragovi. Još 1882. godine, kako to bilježi Hamdija Kreševljaković, prilikom izgradnje kuće Sime Milisavljevića, koja se nalazila sjeverno od sahat kule (do nekadašnjeg mezarja Hendek), „*naišli su radnici na dubini od 1,5 do 2 m na kanale ozidane ciglom, širine 50 a visine 60 sm. Cigla je 20 × 16 × 4 cm (možda rimska)*». Kreševljaković je pretpostavljao da su ti kanali ostaci gračaničkog hamama (javnog kupatila), vakufa Ahmed-paše Budimlije, koji se, prema narodnom predanju, nalazio u blizini sahat-kule.³⁵ Međutim, tu se moglo raditi i o ostacima iz rimskog doba – možda hipokaustu neke antičke zgrade, tim više što opeka svojim dimenzijama zaista odgovara rimskoj opeci. Osim toga, opeka je srazmjerno rijetko korištena u graditeljstvu osmanskog razdoblja u Bosni. Nije isključeno da je i hamam stajao u blizini, ali na tom prostoru nisu vršena nikakva arheološka iskopavanja. Prilikom jedne kasnije građevinske intervencije, otkopan je i dio zapadnih temelja kuće koju je do sahat kule početkom XX. stoljeća sagradio Adam Džebić (kuća Tihića): tada se moglo vidjeti da temelj kuće prelazi preko starog bunara, zidanog od lijepo klesanog kamena; bunar je promjera oko jednog metra, a u njemu je, na maloj dubini, još uvijek bilo vode.³⁶

Građevinski radovi na regulaciji korita rijeke Sokoluše i rekonstrukciji čaršijske ulice, 1989. - 1990. godine, otkrili su još neke tragove. Tako je prilikom izgradnje podzida kod autobuske stanice otkriven veliki, obrađen drveni stub, duljine oko 6 m – vje-

30 Omer Helić, *Drafnička džamija*, Gračanica: Grin, 2012., 21-22. Vodovod do Mahale je više puta obnavljan.

31 Isto, 21.

32 V. fusnotu 4,

33 *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline...*, 82.

34 Osman Delić, *Prvi vodovodi i hamami u Gračanici*, Gračanički glasnik, I/2, 1996., 31.

35 Hamdija Kreševljaković, *Banije u Bosni i Hercegovini (1462-1916)*, u: *Izabrana djela*, III, Sarajevo: Veselin Masleša, 1991., 81-82.

36 Prema opisu i saopćenju Rusmira Djedovića, koji je vidio navedeni bunar. Još jedan stari bunar u čaršiji bio je na mjestu današnjeg parka, odnosno nekadašnjeg trga.

rovatno konstrukcioni element neke gradnje na vodi (Djedović pretpostavlja da se radilo o stupi).³⁷ Nešto dalje, nizvodno, na početku današnjeg Skvera, blizu ušća potoka Japaga, otkriveni su drveni šipovi koji su podupirali neku zgradu izgrađenu neposredno nad obalom rijeke – po svoj prilici onu koja je vidljiva i na najstarijoj poznatoj fotografiji Gračanice iz 1886. godine. Vjerovatno se radilo o nekom starom hanu.³⁸ U samoj čaršiji, odnosno današnjoj ulici Alije Izetbegovića, u to vrijeme je iskopan dublji kanal za polaganje cjevovoda (1989. – 1990.). Rusmir Djedović je iskoristio tu priliku i sačinio skicu profila tog kanala, koju prilažemo uz ovaj rad (sl. 8). Iz te skice vidljivo je nekoliko slojeva nasipa i kaldrme, zatim ostaci građevinskog materijala, gareži, a posebno su zanimljivi slojevi kamenih ploča na dosta velikoj dubini, položeni iznad zdravice (možda ostaci rimske ceste?) – što sve skupa svjedoči o starosti samog lokaliteta i gračaničke čaršije.

OSMANSKE LULE U ZAVIČAJNOJ MUZEJSKOJ ZBIRCI

Sa područja Gračanice potječe i više slučajno pronađenih keramičkih lula. Kako smo vidjeli, jedna lula i nekoliko fragmenata nađeni su i na spomenutom lokalitetu Bašča, a u Zavičajnoj muzejskoj zbirci od ranije se čuva pet relativno dobro očuvanih primjeraka iz osmanskog razdoblja, te jedan znatnije oštećen (čашica odbijena, sačuvan samo tuljac). Sve su sakupljene na području Gračanice, ali podaci o pronalazačima i bližim lokalitetima nedostaju.³⁹ Svi primjerci pripadaju tzv. me-

diteranskom ili turskom tipu lula,⁴⁰ sa kratkim tuljcem, a javljaju se u dva oblika – s dubljom čašicom, te plitkom čašicom širokog, reljefno izvedenog obruba. Jedna od njih je tamnosive boje, dok su ostale crvene; skoro sve su ukrašene različitim motivima (sl. 9). Inače, ovakvi nalazi nisu rijetki na području Gračanice – nekoliko sličnih lula sačuvano je i u privatnom posjedu pojedinaca (jedna takva je nedavno nađena i na prostoru Drijenče). Uživanje duhana u Osmanskom carstvu, inače, osobito se raširilo tokom prve polovice XVII. vijeka, kada i započinje izrada ovakvih predmeta.

DIJELOVI SREDNJOVJEKOVNOG OKLOPA IZ KAMENOLOMA U SKLOPU

U Zavičajnoj muzejskoj zbirci čuvaju se dijelovi željeznog oklopa iz srednjeg vijeka – ukupno 4 dijela oklopa za noge, odnosno potkoljenice (sl. 10). Po nepotpunim podacima, potječu iz klisure Sklop u Pašalićima, odnosno nekadašnjeg kamenoloma u kome je do prije pedesetak godina trajala eksploatacija krečnjaka. U kamenolomu je 1950-tih pronađeno više predmeta iz kasnog brončanog doba (vjerovatno ostava).⁴¹ U dokumentaciji arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne sačuvana je i zabilješka od 05. 12. 1963. godine, koju potpisuje kustos-arheolog Milica Kosorić: “*Radom kamenoloma 1955. g., a prema podacima tadašnjeg poslovođe kamenoloma Jusufa Salihefendića, na dubini oko 2 m. nađene su neke limene knemide, komad bronzne okruglog oblika i fragmenat po-*

37 Rusmir Djedović, *Mahala Hajderovac u Gračanici: geografsko-etnografski i historijsko-urbanistički pregled*, Gračanički glasnik, 2009., XIV/27, 49; podaci dopunjeni u razgovoru s autorom (08. 05. 2012.).

38 Isto. Zgrada je ucrtana i na katastarskom planu Gračanice iz 1883. - 1886., ali joj nema spomena u prvim gruntovnim upisima nakon osnivanja gruntovnice za Gračanicu 1891. godine, što znači da je u tom razdoblju od pet godina najvjerovatnije i srušena.

39 Inv. br. 150-155.

40 O tome: Luka Bekić, *Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vol. 32-33, No. 1, 1999., 251 i 253.

41 Borivoj Čović, *Nekoliko manjih preistoriskih nalaza iz BiH*, Glasnik Zemaljskog muzeja, nova serija, XII, Arheologija, 1957., 249-251.

sude. Takođe, nađene su i kosti. Bliži podaci nedostaju.⁴² Navedene knemide su najvjero- vatnije dijelovi srednjovjekovnog oklopa, sa- čuvanog u Zavičajnoj muzejskoj zbirci.

SREDNJOVJEKOVNO ORUŽJE I STARI ŽELJEZNI ALAT U ZAVIČAJNOJ MUZEJSKOJ ZBIRCI

U Zavičajnoj muzejskoj zbirci Gračanica nalaze se i neki primjerci srednjovjekovnog oružja: tri koplja i šest vršaka strijela. Tako- đer, tu je i nekoliko komada oruđa, odnosno alata. S obzirom da se radi o vrijednim pred- metima, odlučili smo da ih ovom prilikom ukratko predstavimo:

Koplje duljine 54 cm, s usadnikom širine od 2,5 cm (sl. 11), u veoma korodiranom stan- ju (inv. br. A-084);

Koplje duljine 23 cm, sa usadnikom širine 2,5 cm, dok širina krilca iznosi 3,6 cm (sl. 12); oštećeno je i nagriženo korozijom (inv. br. A-085)

Koplje duljine 26 cm, širina usadnika iznosi 2,2 cm, a širina krilca: 3,5 cm (sl. 13); u dobrom stanju (inv. br. A-086).

Jedno od ova tri koplja pronađeno je u ko- ritu Sokoluše.⁴³ Drugo bi moglo biti ono sa Vuknića. O mjestu pronalaska trećeg koplja nema pouzdanih podataka.

Što se tiče strijelica, sačuvano je šest pri- mjeraka, različitog oblika i veličine (sl. 14).

Vrh željezne strijele s trnom za nasadi- vanje, duljina: 5,5 cm; širina: 1,2 cm; oštećena – načeta korozijom (inv. br. A-087). Strijelica je izduženog oblika i po tipu odgovara stri- jelama kasnog srednjeg vijeka, koje su bile namijenjene probijanju oklopa.

Vrh željezne strijele sa oštricom romboid- nog oblika i tuljcem, duljina: 3,8 cm, širina sječiva: 1,2 cm, u relativno dobrom stanju, vrh tuljca odlomljen (inv. br. A-088). S obzi- rom na manje dimenzije, vjerovatno je riječ o lovačkom oružju.

Vrh željezne strijele sa oštricom romboid- nog oblika i tuljcem, duljina: 5,2 cm, širina sječiva: 1,9 cm, oštrica i vrh tuljca oštećeni (inv. br. A-089);

Vrh željezne strijele sa oštricom romboid- nog oblika i tuljcem, duljina: 8,4 cm, širina sječiva: 1,9 cm, u dobrom stanju (inv. br. A-090);

Vrh željezne strijele sa dvokrakom oštricom i tuljcem, duljina: 10 cm, širina sje- čiva: 3 cm, u dobrom stanju (inv. br. A-091);

Vrh strijele od samostrela, duljina: 8,9 cm, širina sječiva: 4 cm, oštećena – odlomljen vrh oštrice i polovica tuljca (inv. br. A-091).

Nema podataka o lokalitetima i okol- nostima nalaza, izuzev da predmeti potječu s područja Gračanice.

Uz spomenuto oružje, Zavičajna muzej- ska zbirka Gračanica posjeduje i nekoliko slučajno pronađenih alatki, koje se po svojim odlikama mogu datirati u kasni srednji vijek ili rano osmansko razdoblje. Riječ je o dva noža s povijenim sječivom (sl. 15), od kojih je jedan sa spiralno zavijenom drškom (inv. br. A-094), kao i dvije poljoprivredne alatke (sl. 16), kovanom željeznom srp (inv. br. A-095), odnosno željeznom kosiru za obre- zivanje vinove loze (inv. br. A-096) – što je, inače, zanimljiv nalaz, s obzirom na veoma razvijenu srednjovjekovnu tradiciju vinogra- darstva u ovim krajevima, koja je dobro po- svjedočena i u prvim osmanskim popisnim defterima iz XVI. stoljeća.

UMJESTO ZAKLJUČKA

“Dovoljno je prošetati kroz bašte mještana da bi se našlo mnoštvo dijelova grnčarije, ka- menih nožica i drugih predmeta”, zabilježio je svojevremeno Branko Vajić. “Pripadaju raznim vremenskim epohama od neolita nao- vamo i po tome se Gračanica svrstava u ve- oma rijetka naselja u zemlji”. Uistinu je tako, ali nažalost izostala je institucionalna briga

42 Fotokopija u dokumentaciji Zavičajne muzejske zbirke Gračanica.

43 Koplje je, kao dječak, pronašao Tarik Rešidbegović iz Gračanice.

da se takvi slučajni nalazi makar evidentiraju i sačuvaju, ako se već sami lokaliteti ne mogu istražiti ili barem rekognoscirati prije nego li izgradnjom budu trajno uništeni. U ovome članku predstavljeni su fragmentarni podaci o nekim lokalitetima i nalazima o kojima nešto pouzdanije znamo. Autor je u proteklih nekoliko godina također zabilježio podatke o drugim, u međuvremenu zagubljenim nalazima i uništenim lokalitetima; tako je, recimo, na širem području današnjih Luka prilikom izgradnje nalažena keramika i predmeti slični onima kakvi se izoraju na lokalitetu neolitskog nalazišta Korića Han. Isto tako, u Gračanici su se ranije čuvali arheološki predmeti i starine koji su do danas netragom nestali. Prema zabilježkama Milice Kosorić, iz decembra 1963. godine, u zbirci gračaničke Gimnazije "u dvema vitrinama" nalazilo se "nešto materijala iz praistoriskog i rimskog perioda a i iz kasnijih perioda"; u zbirci osnovne škole "Mitar Trifunović Učo" (današnja Druga osnovna škola) nalazilo se "nešto praistoriskog i rimskog materijala"; u oba slučaja podaci o nalazima su označeni kao nesigurni, odnosno nepotpuni. Istovremeno, u privatnoj zbirci kujundžije Rade Stojanovića nalazili se i neki arheološki predmeti, uključujući "5 sekira, 2 bodeža, 2 igle (predmeti od bronz)", sa nalazišta u Karanovcu, Džakulama, Orahovici i Sladni.⁴⁴

Arheološki nalazi i tragovi koje smo predstavili u ovome radu samo su djelić materijalnih tragova i ostataka iz nekadašnjih vremena, koji potvrđuju da je područje današnje Gračanice i gračaničke kotline zaista bilo u kontinuitetu naseljeno još od najranijih vremena. Ti nalazi i tragovi ujedno svjedoče da je arheološka slika ovog prostora daleko bogatija nego se to iz ono nekoliko u većoj ili manjoj mjeri istraženih i stručno obrađenih nalaza i nalazišta može zaključiti.

SUMMARY

ON SOME NEW AND UNPUBLISHED ARCHEOLOGICAL FINDS FROM THE NARROWER AREA OF GRAČANICA

This paper provides data on new and unpublished archaeological finds originating from the narrower area of Gračanica, and which have been preserved in the holdings of the local museum collection or have been discovered only recently. In 1976, traces of a pottery workshop were discovered in the Riječka neighborhood, a few three legged stands, on the basis of which the items were dated back to antiquity. In the Vuknić area, alongside the hillfort which was already researched, there were accidental finds of fibulae, spears, parts of old weapons and a roman coin, most probably the one that can be found in the local museum (a coin of Emperor Maxentius from the beginning of the 4th century). Fragments of medieval pottery from the early and late Middle Ages, as well as granaries for storing grain were found at the Grič site. At the Hurije site there are remnants of an old cemetery and numerous other antiquities, and an earthenware piece dating from Ottoman times. On the nearby hill of Straževac fragments of prehistoric pottery, daub and flints were discovered. At the Bašča site in the Drafnići neighborhood, a large amount of Ottoman era pottery was discovered, as well as pieces of jewelry. Clay water pipes were (the remains of an old waterwork) were excavated in the same neighborhood. Several archeological traces were identified in the narrow settlement area, that is the center of Gračanica. This paper also publishes basic information on several finds from the Middle Ages, primarily the remains of armor, weapons and tools. Although these are accidental finds, for which there are seldomly more information and reliable data, they still indicate an extremely rich archeological picture of the narrower area of the town of Gračanica, testifying to a long continuity of settling.

44 Bilješka Milice Kosorić, fotokopija u dokumentaciji Zavičajne muzejske zbirke.

Slika 01: Keramički trokraki podmetač (mahala Riječka)

Slika 02: Novčić cara Maksencija (Gračanica - lok. Vuknić?)

Slika 03: Bardak pronađen na Hurijama

Slika 04: Dio materijala prikupljenog na lok. Bašča, Drafnići

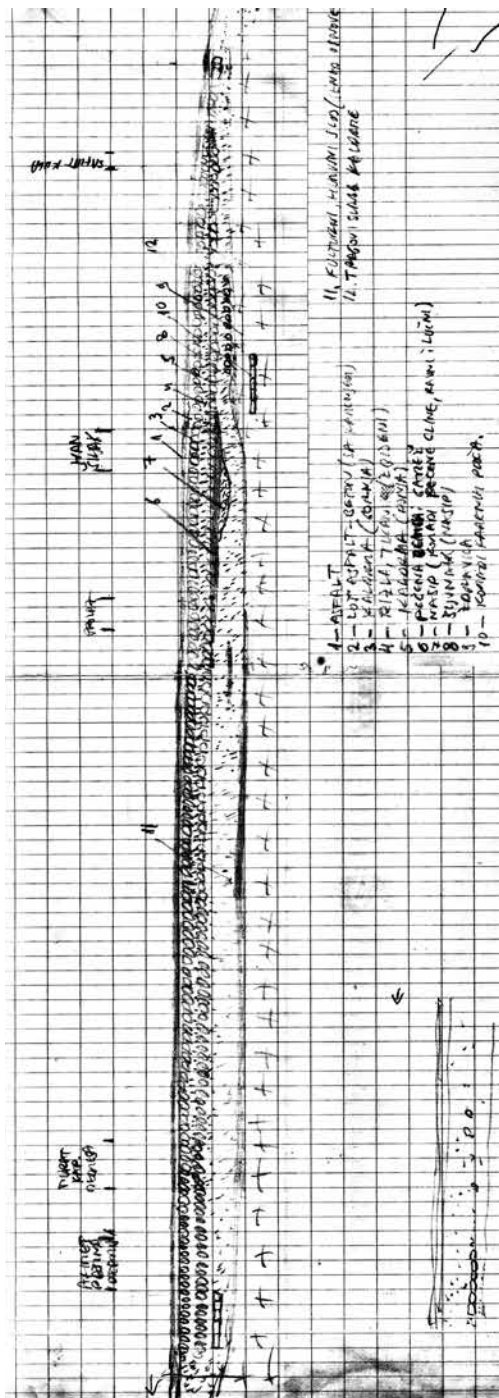
Slika 05: Fragmenti staklenih narukvica (lok. Bašča, Drafnići)

Slika 06: Stari vodovod na Drafnićima - prilikom iskopa

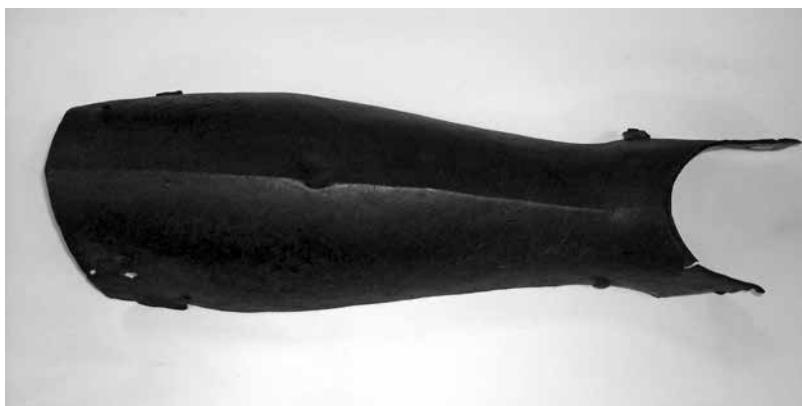
Slika 07: Glineni čunkovi pronađeni na Drafnićima

Slika 08: Skica profila iskopa duž gračaničke čaršije (današnja ul. Alije Izetbegovića - 1990. g.); skicu izradio Rusmir Djedović

Slika 09: Keramičke lule iz Zavičajne muzejske zbirke

Slika 10: Jedan od dijelova oklopa iz Zavičajne muzejske zbirke (sa lokaliteta Sklop?)

Slika 11, 12 i 13: Srednjovjekovna koplja iz Zavičajne muzejske zbirke Gračanica

Slika 14: Vrhovi strijela iz Zavičajne muzejske zbirke Gračanica

Slika 15: Željezni noževi iz Zavičajne muzejske zbirke Gračanica

Slika 16: Srp i kosir za vinovu lozu - iz Zavičajne muzejske zbirke Gračanica